

GAGAVUZ TÜRKLERİ ARASINDA “DENGİBOZ” HİKÂYESİ

AR. GÖR. RABİA KOCAASLAN UÇKUN*

Dede Korkut Hikâyeleri bilindiği gibi, destan geleneğinden hikâye geleneğine geçişin önemli bir halkası olup, Türk atlı-göçebe medeniyet ve kültürünün de canlı bir belgesidir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin bazıları Türk dünyası sözlü geleneğinde yaşamaya devam etmektedir.¹ Dengiboz hikâyesi de, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Bamsı Beyrek hikâyesinin Gagavuz Türkleri arasında yaşayan bir rivayettir.

Hikâye; Anadolu, Türkmen, Azerbaycan Türkleri arasında “Bamsı Beyrek” adıyla bilinirken Kazak ve Karakalpaklar'da “Alpamıs”, Özbeklerde “Alpamış”, Başkurlarda “Alpamısa”, Tatarlarda “Alp Memşen”, Altay Türklerinde “Alpmanaş”² adıyla bilinmekte ve anlatılmaktadır.

“Dengiboz” hikâyesinin üç versiyonu Gagavuz araştırmacı ve bilim adamı Lübov Çimpoeş³ tarafından hem Rusça hem de Gagavuz Türkçesi ile yayımlanmıştır. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek”⁴ adlı üçüncü hikâyenin Gagavuz varyantı olan “Dengiboz”un elimizde bulunan üç versiyonu üzerinde yapacağımız değerlendirme, bu incelemenin konusunu oluşturacaktır.

“Dengiboz” adlı ilk versiyon⁵, 1959 yılında, Kazakistan'ın Semi Palatin bölgesi Romanovka köyünde oturan ve Besarabya İsmail vilâyeti Bolboka köyünden gelmiş olan Marya İvanovna Kretsova'dan, Prof. Dr. A.S. Amanjalov tarafından kaydedilmiştir. Amanjalov; hikâyeyi, Gagavuz köylerinin bulunduğu

1 Fikret Türkmen, “Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumeli'nde Yaşayan Kolları”, *TDAY-Belleten*, 1988, s.157-177.

2 Metin Ergun, *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alp-Manaş*, Ankara 1988.

3 L. Çimpoeş, *Dastany Epos Gagauzov*, Kişinev 1997, s.144-148. (Bu kitabın konuyla ilgili bölümleri Sayın Muvaffak Duranlı tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilmiş ve tarafımızdan kullanılmıştır.)

4 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1981, s.61-93; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul 1973, s.31-58.

5 L. Çimpoeş, s.144 vd.

Kokpektin bölgesine G.K. Kaliev'le yaptığı 1955-56 ve 1959 yıllarındaki araştırma gezisi sırasında, 1914 yılında ailesiyle birlikte Kazakistan'a gelen Kretsova'dan kaydetmiştir.

“Dengiboz” adını taşıyan ikinci versiyon⁶ 1988 yılında L. Çimpoş tarafından Kabardin Balkar bölgesi Gagavuz köylerine yapılan araştırma gezileri sırasında 1919 doğumlu bayan A.A. Kısacik Golenko'dan kaydedilmiştir. Golenko, yirmi yıl önce dayısından öğrendiği deyişleri 1988 yılına kadar hiç tekrarlamadığı için bazı bölümleri unutmuştur.

“Bezergan Türküsü” adını taşıyan üçüncü versiyon, M. Durbayla tarafından 1991 yılında, Ukrayna Odessa vilâyeti Reniy bölgesi Kotlavina köyünde Z.M. Dimçeva'dan kaydedilmiştir.

Kazakistan'da kaydedilen versiyonun özeti kısaca şöyledir: Kazandığı para ile alış veriş için pazara giden kahraman, hiçbir şey alamadan geri dönerken, yolda atlarını sulayan yaşlı bir adamla karşılaşır. Yaşlı adamın satamadığı üç at-tan, en kötü ve en zayıf tayı satın alır. Üç yıl boyunca taya bakan kahraman, Dengiboz adlı bu tayı yarış atı olarak yetiştirir. Akkavak padişahı, kızını kim at, güreş ve ok yarışında yenerse onunla evlendirecektir. Bu yarışmalarda, kızı yemeyen otuz dokuz adayın başı kesilmiştir. Kahraman, Akkavak Kızı'nın hilelerine rağmen yarışmayı kazanır ve padişahın kızı ile evlenir. Padişahın topraklarını gezerken, kahraman Türkmen padişahının adamları tarafından esir alınır. Yedi yıl esir kalır. Tüccarlardan, ailesiyle ilgili haberler öğrenir. Kendisine aşık olan Türkmen padişahının kızı sayesinde, zindandan kurtulur. Yedi yıl bekleyerek kendisine sadık kalan atı Dengiboz ile karşılaşır onunla konuşmasıyla, hikâye sona erer.

Kabardin-Balkar'da kaydedilen ikinci versiyonun özeti kısaca şöyledir: Kahraman Uzi eli padişahının kızı ile evlenir. Düşmanlar tarafından esir alınarak zindana atılır. Yedi yıl zindanda kalır. Zindandan kurtulan kahraman yoldan geçen tüccarlarla karşılaşır, ailesi hakkında bilgi alır. Vatanına dönen kahraman,

6 L. Çimpoş, s.146 vd.

kendisini yedi yıl baklayan sadık atı Dengiboz’u bulur. Akkavak Kızı’nı elimizden kaçırdık, diye serzenişte bulunur.

“Bezergan Türküsü” adını taşıyan üçüncü versiyon⁷ kahramanın tüccarlarla diyalogunu anlatmaktadır. Bu diyalog, karşılıklı deyişler hâlinde verilmiştir. Kazakistan versiyonu, diğer iki versiyona göre daha hacimlidir. Kabardin-Balkar versiyonu, özellikle ilk bölümü itibarıyla daha kısadır. Kahramana âşık olan Türkmen padişahının kızının yardımı dışında, ikinci bölümü Kazakistan versiyonuyla hemen hemen aynıdır. Üçüncü versiyon, kahramanın sadece tüccarlarla olan diyalogunu anlattığı için daha kısa ve eksiktir.

Hikâyenin asıl kahramanı olan Bamsı Beyrek, Gagavuz Türklerinin “Dengiboz” hikâyesinde isim olarak muhafaza edilmemiştir. Versiyonların hiçbirinde kahramanın adı zikredilmez. Bamsı Beyrek adının, Anadolu varyantlarında ve masallarında Bey Böyrek⁸, Bey Beyri, Bey Böre, Bey Beyre, Bey Bire, Bey Bira, Bâbürek⁹, Bay Böyrek¹⁰ şeklinde değişikliğe uğramış olarak karşımıza çıkmasına rağmen, “Dengiboz” hikâyesinde zikredilmemiş olması dikkat çekicidir.

Bamsı Beyrek hikâyesi, Türk destan ve halk hikâyelerinin en yaygın motiflerinden olan “çocuksuzluk” motifi ile başlar. Halk hikâyelerinde “Hazırlık Epizodu” adını verdiğimiz bölüm yani; ailenin tanıtımı, çocuksuzluk, çare arama gibi yapılar “Dengiboz” hikâyesinde muhafaza edilmemiştir. *Alpamış Destanı*’nın da Altay dışındaki varyantlarında çocuksuzluk motifi yer alırken, Altay varyantı Baybarak’ın oğlu Alıp-Manaş’ın doğumu ile başlamaktadır.

“Olağanüstü doğum” motifi ve buna bağlı olarak yer alan söz kesme, ad verme motifleri da “Dengiboz” hikâyesinde eksiktir. Hikâye, adı belirtilmeyen kahramanın gençlik dönemi ile başlar. Kabardin-Balkar versiyonunda kahraman genç yaşta padişahın yanında çalışmaya başlar. Onun nereden geldiği belli değildir, kendi atı ile ortaya çıkar. Kazakistan versiyonu, kahramanın kazandığı para

7 L. Çimpoş, s.148 vd.

8 Saim Sakaoğlu, “Bey Böyrek Hikâyesinin Bayburt Rivâyeti, TKA, Ankara, 1966-1969,

9 Hasan Avni Yüksel, “Bâbürek”, *Milli Folklor*, 37 (Bahar), 1998, s. 54-66.

10 Şükrü Elçin, “Bay Böyrek’in Yozgat Varyantı”, *TFA*, İstanbul, 1965, s. 3777 – 3781.

ile kötü, cılız bir at satın almasıyla başlar. Kahraman üç yıl bu ata bakar; onu bir yarış atı olarak yetiştirir.

“Bamsı Beyrek” hikâyesinin bazı varyantlarında Bamsı Beyrek ve atı Dengiboz, birlikte doğar. Adından anlaşılacağı gibi, “Gagavuz” hikâyesinde kahramanın atının adı Dengiboz’dur. Atlı göçebe Türk kültüründe, bilindiği gibi at kahramanın ayrılmaz bir parçası ve onun en yakın arkadaşıdır. Dengiboz hikâyesinde, atın yetiştirilmesi epik kahramanın biyografisinde önemli bir yer tutar ve kahramanın gelecekteki kaderini tayin eder. Hikâye bu konuda, Köroğlu hikâyesi ile benzerlik göstermektedir.

Bamsı Beyrek’in yıllarca kendisini bekleyen “Deniz kulunu aygır”, babası Bay Büre Beyin bezirgânlarının hediyesidir. Kendisine kurulan tuzaklardan Bey Böyrek atı sayesinde kurtulur. Akkavak Kızı ile yaptığı yarışlarda, kahramana yol gösteren, kahramanın kazanmasını sağlayan yine attır. *Alpamış Destanı*’nda da kahramanın atı bir dev attır. Destandaki bu at, sahibine sadık olmanın ötesinde; yıldız gibi göğe uçma, şekil değiştirme veya kuyruk uzatma gibi mitolojik bazı özelliklere de sahiptir.¹¹

“Dengiboz” hikâyesinde de, kahramanın atı Dengiboz; konuşma ve geleceği görme yeteneğine sahiptir. Gelecekteki tehlikeleri kahramana bildirir. Dengiboz, at yarışını kazanarak kahramanın evlilik imtihanını geçmesine yardımcı olur. Stith Thompson’un Motif İndeks Kataloğu’nda, “Konuşan At” motifi B 211.1.3, “Yardımcı At” motifi B 401 numarada pek çok çeşitlemesiyle yer almaktadır.

Gagavuz rivayetinde kahramanın atı Dengiboz, büyük bir sadakat göstererek zindandaki sahibini yedi yıl bekler.¹² Dengiboz, yedi yıl boyunca kimseye yakalanmadan dağlarda, ovalarda tek başına dolaşmış, eğerinin kayışlarını koparıp atmış, ağızındaki gemler kıl gibi incelmıştır. Kabardin-Balkar da kaydedilen versiyonda kahraman, atının güzelliğini ve ona beslediği duyguları dile getirir.

¹¹ Metin Ergun, *Alp Manaş*, s. 87-88.

¹² L. Çimpoş, s.146,148.

Bamsı Beyrek'in Boz Aygırı'nın da Beyrek'e yardımcı olduğunu, Dengiboz gibi aynı sadakati gösterdiğini yukarıda belirtmiştik. Beyrek'in atı konuşma yeteneğine sahip değildir. Bu özelliğin "Dengiboz" adlı Gagavuz hikâyesinde yer almış olması, hikâyenin masallardan etkilenmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hikâyenin Kazakistan'da ve Kabardin-Balkar'da kaydedilen versiyonlarında kahramanın sevdiği kızın adı Akkavak Kızı olarak geçmektedir. *Dede Korkut*'ta Beyrek'in nişanlısı olan Banu Çiçek, Doğu rivayetlerinin bir kısmında Barçın Sulû adını alırken, Anadolu'da anlatılan sözlü rivayetlerde¹³ Akkavak Kızı adını almıştır. Sayın Prof. Dr. Fikret Türkmen tarafından bulunan bir Bey Böyrek yazmasında¹⁴ ise, kadın kahramanın adı Gül Aferîde Bânu olarak geçmektedir.

Akkavak Kızı, masal tipi olarak hikâyeye giren bir kahramandır. Olağanüstü bir güzelliğe sahip olan Akkavak Kızı adlı bu kadın kahraman tipi; *Dede Korkut* hikâyelerinin tesirinde teşekkül etmiş halk hikâyelerine ve "Dengiboz" adlı Gagavuz hikâyesine girmekle kalmamış, aynı zamanda eski Türk inançlarındaki ağaç kültürünün izlerini de günümüze taşımıştır. Şaman dualarından birinde şöyle denilmektedir: "Ey melikem, ey annem ateş! Sen Hangay ve Gur Hatu Han dağlarının tepesinde biten akkavak ağacından yaratılmışsın! Sema yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun; sen anamız Ötüken kademinden zuhur etmişsin; Tanrılar padişahı tarafından halk olunmuşsun! Annem ateş! Senin pederin sert çelik, validen çakmak taşı ve cedd-i alâların akkavak ağacıdır..."¹⁵

"Dengiboz" hikâyesinin Kazakistan'da kaydedilen versiyonunda, sevgiliyi isteme ve engeller epizodu önemli bir yer tutar. Kahraman ile Akkavak Kızı arasında, evlilik öncesi bir yarışma düzenlenir. Padişah; ata binme, kuş avlama ve güreşte kızını yenmeyi başarabilene verecektir. Bu yarışlarda Akkavak Kızı'nı yenemeyen otuz dokuz adayın kafası kesilmiştir.¹⁶

13 O. Ş. Gökyay, "Hikâyelerden Yaşamakta Olanlar" bölümü, s. CDEXVIII vd.

14 Mısır'da Kahire Millî Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, 1.cilt, 295 numarada kayıtlı olan ve H.1145 (M.1732) tarihini taşıyan "Bey Böyrek Menâkıbı" başlıklı bu yazma, Sayın Prof.Dr. Fikret Türkmen tarafından neşredilecektir.

15 Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, s.394.

16 L.Çimpoş, s.144.

Dede Korkut hikâyelerinden Bamsı Beyrek hikâyesinde de benzer bir yarış anlatılır:

“Bamsı Beyrek kendini Banu Çiçeğin dadısı olarak tanıtan hanım ile, sevgilisini görebilmek için yarışmayı kabul eder.

İkisi atlandılar, meydana çıktılar. At teptiler, Beyreğin atı kızın atını geçti. Ok attılar, Beyrek kızın okunu geride bıraktı... Kavuştular, iki pehlivan olup birbirine sarmaştılar.¹⁷

Görüldüğü gibi hem “Bamsı Beyrek”te hem de “Dengiboz”da, kadın kahraman ile onun gelecekteki kocası arasındaki yarışma; anaerkil döneme ait epik bir geleneği yansıtmaktadır.¹⁸ Bu yönü ile “Dengiboz” hikâyesi, *Dede Korkut* hikâyelerine, *Alpamış* ve *Manas*¹⁹ destanına benzemektedir. *Alpamış Destanı*’nda da Barçın Siluv’un kendisiyle evlenmek isteyenlere üç şartı vardır. At çapma, ok atma ve güreş tutma yarışlarını kim kazanırsa onunla evlenecektir. Alpamış rakiplerini yenerek yarışları kazanır.²⁰

Sevdiği kızla evlenebilmek için imtihan olma motifi, Motif İndeks’te “Evlenme İmtihanları (H 300 – H 499)” başlığı altında “Aşk İmtihanları” olarak H 310-H 359 numaraları arasında gösterilmiştir.

“Dengiboz” hikâyesinin Kazakistan’da kaydedilen versiyonunda; Akkavak Kızı at yarışından önce su diye şarap ikram ederek kahramanı sersemletir, atına atlayarak yarışa başlar.²¹ Kendisini uyandıran sadık atı Dengiboz’un sayesinde, kahraman at yarışını kazanır.

Kuş avlanan ikinci yarışta, Akkavak Kızı bir kuş vurur, tüfeğini kahramana uzatır. Bu sihirli bir silâhtır ve kahraman bu silâha dokunmaması gerektiğini sezer. Başka bir tüfekle üç kuş vurarak dokunmaması gerektiğini sezer. Başka bir tüfekle üç kuş vurarak ikinci yarış da kazanır.

Üçüncü yarışta Akkavak Kızı’nın giydiği elbise, bakanın gözünü kör edecek, bilincini kaybettirecek olan sihirli bir elbisedir. Bunu haber alan kahraman kıza

17 Muharrem Ergin, s.66-67.

18 Geniş bilgi için bk. Burul Kırırbayeva-Abdikerim Muratay, “Alplara Mahsus Evlilik”, (Aktaran: Mehmet Aça), *Milli Folklor*, 37, Bahar 1998, s.78-84.

19 Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, Ankara 1985, s.48-49.

20 Metin Ergun, s.86-87.

21 L.Çimpoş, s.144.

bakmadan onu kucaklar ve yere devirir. Güreşte de Akkavak Kızı'nı yenerek onunla evlenir. Sihirli silâh, sihirli elbise motifleri, Motif İndeks'te “Sihirli Nesnelere” başlığı altında D 800 – D 1699 numaraları arasında verilmiştir.

Kabardin-Balkar'da kaydedilen versiyonda, evlilik imtihanı yani evlilik öncesi yarışma motifi yoktur. Kahraman ile padişahın kızı birbirini sever, padişah da kızını vermeye razı olur.²²

Kahramanın esir edilmesi, her iki versiyonda da tasvir edilmez. Hikâyede hızla cereyan eden bu epizottan, kısaca bahsedilir. Kazakistan versiyonunda, Akkavak padişahının topraklarını incelemeye giden kahraman, Türkmen padişahının adamları tarafından esir alınır ve yedi yıl zindanda kalır. Kabardin-Balkar versiyonunda da kahraman, düşmanları tarafından zindana atılır ve sevdiğinden yedi yıl ayrı kalır. Kahraman sevdiği kıza, kendisini evlenmeden beklemesi için yedi yıl yedi ay, süre verir.

Kahramanın esir düşüp hapsedilmesi, “Bamsı Beyrek” hikâyesinde ve *Alpamış* destanında da ortaktır. Bamsı Beyrek, Bayburt Kalesi'nin beyi tarafından otuz dokuz yiğidi ile esir alınırken²³, Alpamış düşman eline kendisi gider, yakalanıp hapsedilir.²⁴ Motif İndeks'te “Esir Olma” motifi R 10” da kayıtlıdır.

Dede Korkut hikâyelerinden üçüncü hikâyede Bamsı Beyrek, on birinci hikâyede Salur Kazan'ın uyurken düşmana esir olduklarını görüyoruz. Türk destan, hikâye ve masallarında yaygın olarak görülen; adına “Oğuz uykusu”²⁵ da denilen kahramanın uyuması motifi, “Dengiboz” hikâyesinde yoktur.

Bamsı Beyrek hikâyesinin Gagavuz rivayeti olan “Dengiboz”un elimizdeki üç versiyonun da; kahramanın tüccarlar (bezirgânlar) ile karşılaşip konuşması ayrıntılı olarak yer alır. “Bezergan Türküsü” adını taşıyan üçüncü versiyon, kahramanın tüccarlarla olan diyalogunu anlatmaktadır. Tüccarlar, “Uzi eli”nden gelmekte, Hindistan'dan aldıkları kumaşları satmaktadır. Kahraman tüccarlardan babasının tahttan indirildiğini, kız kardeşinin öldüğünü, annesinin üzüntüden kör olduğunu öğrenir.

22 L.Çimpoş, s.146.

23 Muharrem Ergin, s.72-73.

24 Metin Ergun, s.87.

25 Gökyay, s.CCCII vd.

Kahramanın tüccarlarla türkü formundaki diyalogu, “Bamsı Beyrek” hikâyesi ile benzerdir.²⁶ “Bamsı Beyrek”te Pay Püre Bey tarafından Beyrek’ten haber getirmek için gönderilen bezirgânlar; Beyrek’e, Oğuz Beyleri’nin, annesi ve babasının hayatta olduklarını, fakat kara giyindiklerini, sevdiği kız Banı Çiçek’in de evlenmek üzere olduğunu haber verir.

“Dengiboz” hikâyesinde tüccarlar, Kazakistan versiyonuna göre “Ozu”, Kardin-Balkar versiyonuna göre “Uzi eli”’nden gelmektedir. Bamsı Beyrek hikâyesinde de, tüccarların geldikleri yer “Oğuz eli”, “Oğuz yurdu” dur. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*’nde Uzi eyaletinden bahsetmektedir. Evliya Çelebi’den öğrendiğimize göre, Karadeniz kıyısı, Silistre ve ona bağlı sancaklara saldırılar sonucunda Uzi eyalet adında özel bir bölge oluşmuş, stratejik nedenlerden dolayı Yunanistan’dan ayrılarak başlı başına bir eyâlet olmuştur. Evliyâ Çelebi, 1651 yılında Özü eyaletine giden dayısı Melek Ahmet Paşa’ya refakat eder.²⁷ Evliya Çelebi, “1062 Rebiülevvel Özü Eyaleti Köy ve Kasabalarını Muhafazaya Gittiğimiz”²⁸ başlığı altında bu eyâletle ilgili bilgiler verir. *Seyahatnâme*’den öğrendiğimize göre gidilen köy ve kasabalar şunlardır: Silivri, Çorlu, Poloz, Çenge, Yeniköy, Pravadi, Şumen, Hezargrad, Rusçuk, İnebolu, Tuna, Silistre, Dobruca, Kavarna, Köstence, Babadağ.

Hikâyede görüldüğü gibi, Türk toplulukları yeni vatanlarına yerleşirken hafızalarında “Dengiboz” hikâyesini korumuşlardır. L. Çimpoeş, günümüzde de Bulgaristan topraklarındaki, Korkud köyü (şimdiki Strahil), Kavaklı bölgesi, Kavakmahalle, Depe köy, Oğuz köy, Kavak (Hrsova) gibi bazı yer adları ile bu epik hatıranın korunduğuna işaret etmektedir.²⁹

Bezirgânlardan haber alan kahraman, ilk fırsatta kaçarak vatanına ve sevgilisi Akkavak Kızı’na kavuşmak ister. Bu istek doğrultusunda kahraman, Kazakistan versiyonunda kendisini seven Türkmen padişahının kızının evlenme tek-

26 Ergin, s.76-77.

27 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Zuhuri Danişman neşri), İstanbul 1970, C.5 , s.176 vd.

28 a.g.e., s.228,

29 L. Çimpoeş, s.82.

lifini kabul eder ve kızın yardımıyla zindandan kaçır. Kızın hazırladığı plân gereği, kahraman sınıra geldiğini haber vermek için güvercin gönderecektir. Kahraman sınıra varır, güvercinin kafasını koparır, geri göndermez.

L. Çimpoş, kahramanın güvercin göndermeyerek Türkmen padişahının kızıyla kaçmamasını ve onu istememesini, çok eşliliği hoş karşılamayan Hristiyanlığın ahlâkî değerlerini yansıtan bir davranış tarzı olarak³⁰ telâkki eder. Çimpoş'e göre; "Alpamış" ve "Bamsı Beyrek"te kahraman İslâmî inanca uygun olarak ikinci bir eşle evine dönerken, "Dengiboz"da kahraman sevdiği kıza sadık kalmaktadır. Çimpoş bu davranış tarzını, Hristiyanlarda karı-koca arasındaki sadakatsizliğin büyük bir günah olarak kabul edilmesi inancına bağlamaktadır.³¹

"Dengiboz" hikâyesinin, Kazakistan versiyonu hariç, adı geçen diğer iki versiyonunda kahramanın kaleden (zindandan) düşman kızının yardımıyla kurtulması ve onunla evliliği kabul etmesi motifleri yer almaz.

Düşman kızı sayesinde kahramanın kurtulması motifi, Bamsı Beyrek'te de benzer şekilde yer alır. Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek, kendisine âşık olan kâfir beyinin kızının yardımıyla kurtulur. Beyrek onunla evleneceğine dair ant içeren kız urganla Beyrek'i Bayburt Kalesi (Hisarı)'ndan aşağıya indirir.³²

"Dengiboz" hikâyesi, kahramanın zindandan çıktıktan sonra kendisini yedi yıl boyunca bekleyen sadık atı Dengiboz ile karşılaşmasıyla son bulur. "Bamsı Beyrek" hikâyesi ise, Beyrek'in kaleden kurtulup Oğuz Eli'ne gelmesi ve nişanlısı Banu Çiçek'e kavuşması ile son bulur.

"Dengiboz" hikâyesinin sonuç kısmı, Bamsı Beyrek'te yer alan, kahramanın nişanlısının düğününe kıyafet değiştirerek deli ozan kılığında son anda yetişmesi motifi, "Dengiboz" hikâyesinde yoktur. Beyrek'in hasretiyle kör olan babasının gözlerinin, memleketine dönen Beyrek'in parmağıyla kanatıp kanını sürdüğü mendil sayesinde açılması da "Dengiboz"da yer almaz. Beyrek'in yurduna dönerken nişanlısının düğününe kıyafet değiştirerek gitmesi motifi, Alpamış destanının bütün varyantlarında³³ mevcuttur.

30 L. Çimpoş, s.83.

31 L. Çimpoş, s.117.

32 Bk. Muharrem Ergin, s.77-78.

33 Geniş bilgi için bk. Metin Ergun, s.59 vd.

“Bamsı Beyrek”in Gagavuz rivayeti olan “Dengiboz” hikâyesinin elimizdeki üç versiyonunda da, kahramanın kendisiyle birlikte esir düşen arkadaşlarından (yiğitlerinden) ve kahramanın vefa duygusu ile onları kurtarma çabasından bahsedilmez. “Bamsı Beyrek” hikâyesinde karşılaştığımız, Beyrek’in Bayburt Kalesi’ne ikinci defa giderek yiğitlerini kurtarması motifi, *Alpamış* destanında muhafaza edilmiştir. Beyrek’in nişanlısına göz koyan “hain tip” ve ölüm haberi olan “kanlı gömlek” motiflerinin de “Dengiboz” hikâyesinde yer almamış olması, bu motiflerin sözlü gelenekte unutulmuş olduğunu göstermektedir.

“Dengiboz” hikâyesi, kahramanın zindandan kurtulması ve sadık atı Dengiboz ile karşılaşmasıyla sona ermektedir. Hikâyenin sonuç epizodu, “Dengiboz”un üç versiyonunda da eksiktir. Bilindiği gibi halk hikâyelerinin çoğu mutlu son (düğün) ile biterken, bir kısmı da acı son (ölüm) ile bitmektedir. “Bamsı Beyrek” hikâyesindeki, Beyrek’in geri dönüşü, Banu Çiçek’in düğününe son anda kılık değiştirip gitmesi, hain bir tip olan Yaltacuk’u affetmesi, babası Pay Püre Bey’in üzüntüden kör olan gözlerinin açılması, hisarın alınması, Beyrek’in arkadaşlarını kurtarması ve tekürü öldürerek kızını alması motifleri “Dengiboz” hikâyesinde mevcut değildir.

İncelemeye çalıştığımız Gagavuz Türklerinin “Dengiboz” hikâyesi, farklı ve eksik bölümlerine rağmen *Dede Korkut* hikâyelerinden Bamsı Beyrek hikâyesinin sözlü gelenek, zaman ve çevre faktörlerine bağlı olarak değişmiş bir şekildedir, diyebiliriz.

Kahramanın olağanüstü özellikleri bulunan bir ata sahip olması, ata binen, güreş tutan, ok atan bahadır kadın tiplmesi, kahramanın evlilik öncesi imtihanı, kahramanın esir düşmesi, bezirgânlarla konuşma, hapisten kurtulma gibi epik unsurları muhafaza eden “Dengiboz” hikâyesi, *Dede Korkut* hikâyelerinin Gagavuz Türkleri arasında da sözlü gelenekte, canlı bir şekilde yaşadığını ve anlatıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

METİN 1

DENGİBOZ

Bir çocuk vardı. Çok işliy, altı karbona yapıy. Babasına diy:

- Ben gidecem panaira, bakacam ne almaa boşa bu paraylan.

Geziy-geziy, bir şey bulamıy. Geliy-geziy, bir şey bulamıy. Geliy geeri, bir dâdu suliy üç kuli. O çocuk soriy ona:

- Ne yapacan bu kulileri?

- Satacaam da satamadım.

Diy çocuk:

- Ne istiysen, dâdu, onnara?

- Altı karbona ver bana, al bir kuliyi.

Çocuk alıy kulinin hayırsızını, suya karşı içeneni, almıy isley onnarından. A dâdu diy:

- Neçin almıysın, çocuk, bunnarın islääsindän, alıysın zaban?

Bir şey demiy çocuk, alıy bir kuliyi, evine götüriy. Anasınnan bubası baarıy ona:

- Olecek!... Ne, yabaan?

Dama götüriy çocuk onu, veriy ona orda yulaf, ot, su, hepsini bakıy onu üç yıl. Sora piniy ona, geçiy bir dereden. Açan bastı o Dengiboz beygir, su içinden bir azıcık kuru toprak çıkarıy.

Taa bir yıl bakıy onu çocuk. Gidä, piniy taa bir kere, gene o dereden, suya bastı ayaannan, bütün kuru toprak çıkardı. Açan bastı o, toprak attı kuyrundan, kulaannın arasından toprak fırlatı.

Sora bu çocuk Akkavak padişaa kızınnan yarıştıylar. Kim onu geçecek, kim ondan kuş uracak hem kim onu yıkacak, o çocaa bu padişaa kızını verecek. Şindi açan gidiy onnar yarışmaa, kız alıy taa bir kız yanına. Baalıylar beygırlärini,

oturıylar ekmek yemee, iylär-içiyölär. Onnar alıylar bir çotra, çotranın orta eri bölük. Bir yanına koymuşlar şarap, bir yanına-su. A o kızlar çocaa vermişölär şarap içsin, a o kızlar içmiş su. Çocuk olty sarhoş, a kızlar piniy beygirlerine da gidiölär. Sora beygiri kişniykişniy çıkarıy kazını. Çocaa diy:

- Ne uysisın? Kızlar gitti. Pin bana, islää sıkın-baalan. Bana açan pinecen, kalk ayakça, ur bana bir kamçı. Açan gorecen onun tozunu, ur bana bir kamçı, bir de kıza islää ur. Açan urmuş, kızin fıstanı ırtılmış. Çocuk açan erine etişmiş, orda insan çokmuş, bekiylar onu. Çocuu uraya kaldırdılar.

O padişaanın kıızı otuz dokuz kelle kestirmiş, a bu çocuk kırkıncıymış, geçti onu.

Şindi ertesi günü gittilär kuş urmaa. Orda yattılar da sabaylen kalkıylar. Kız urıy bir kuş tüfeennen. Veriy çocaa, çocuk almıy. Çocaa divanniler söliylar almasın onun tüfeeni. Veriylar divanniler ona bir tüfek. Çocuk urıy üç kuş. Geliylar eve. Sabaa olty, güreşecekler. Kız giniy ölä bir ruba sırtına, çocuun kuvedini de alty hem gözlerini. A bir babu çocaa söliy:

- Bakma onun üstüne.

Kız geliy, kapuyu aralıy, çocaa diy:

- Çık...

- Çıkum...

Aralıy açan kıız kapuyu, çocuk kucaklıy, urıy ere.

Şindi padişaa veriy kıızını fukaarä çocuuna. Diy:

- Hadi, çocuum, sen bizim, biz de senin. Gidelim, göstürem bizim padişaalı.

Benim ölümnü dünnä, gör topraam nekadar!

Geliy dädüylan çocuk granitsaya, granitsada çocuu alty Türkmen padişaaası. Kapıylar onu!...

Yedi yıl yattu Türkmen padişaaasında. O edi yıl yatıy, yatar olty, Türkmen padişaaasının sevinmeliy. Çocuu da kolveriyölär. Zıdanın önünde durıy. Te o geçiy kervan. O görüy kervanı da diy onnara:

- Be, vatan oldu bize, bu zıdan taşı.

Be, nerden çocuklar, hey, gelir-gelişiniz,

Nerden alırsınız bu kumaşı,

*Alır da satarınız?
Ben yatırım bu yastıylan,
Kılıcım durıy da küfü da pasıylan.*

*Kervandan:
- Bizim gelişimiz, çocuk, hey,
Ozü da elinde.
Biz bu kumaşı Hind içinden alıruz,
Alır da satırız.*

*Çocuk:
- Çok selemnar götürersiniz padişah bubama,
Nicel gördünüz aylar, öle da söleniz!*

*Kervandan:
- Çocuk, hey, buban indi (di) tahtından.
Hen küçük kızkardaşın geçindi dünnä de halinden
Koca ninen mahrum kaldı iki de göremem,*

*Çocuk, çıkıp zındandan:
Denlibozum, Denglibozum,
Dön, beri üzünü de göremem,
Kurttur kulaazı*

*Çatık kaşları.
Gitti elimizden Akkavak kızı
Dön geri, dön, üzünü de goreim,
İkilip ikileim, dizini de tozunu da sileim,
Sarılaim, sarmaşaim, gözünü de öpeim.
Sora o Türkmen padişanın kızı istiy gitmää çocaa.*

*- İkayın onu, -diy kız, -traş edin, sora güdirin islää rubaları. Getirin bana.
Getiriylar onu da laf ediylar çocuklan kız. Şindi kaçmaa istiylar çocuun eri-*

*ne.
- Nasıl kaçalım, -diy kız, -açan bubam görecek bizi, ikimizi de kesecek. Vere-*

im sana bir guguş, açan kendin Granitsaya, koparıy guguşun kafasını.

- Diil lâzım sen bana, -diy.

Granitsada varmış bir tarla. Açıan o görüy o tarlai çocuk diy:

- Sanki benim Dengibozum burda mı?

Açıan varıy:

- Dengibozum, Dengibozum,

Dön beri üzünü görerim,

Dizinde tozunu sileim...

Beygir geliy, çocuk savaşıy pinmee. Ozaman Dengiboz diy ona:

- E-e, çocuk, sen islää imişin, islää günmişin, ama ben...

Eer tahtı etlen beraber oldu. Gem aazımda kıl gibi kaldı. Edi yıl boyumca su buldum, boyumca ot buldum, idim.

METİN 2

DENGİBOZ

Nezaman bu işlär olmuş, kimsey bilmer. Varmış nası-sa bir padişaalık "Uzi eli" Yaklaşer o padişaanın yanına bir olan, angı erlerdän gelmä, kimin soyu, kimsey bilmer.

Gelmiş bu olan uzak erlerdän kendi taycazınnan, edeendä götüreräk. Ne-sä islee o padişaaada, taycaazını hep bakáá. Buve nekadarsa padişaanın kızı, başlárıla isteşmäü geçilär. Padişaa da beenee bu çocu, kızını veree kocaya.

O padişanın kızını taa bir çocuk-irints istee. Padişaa ona istämee vermää.

Tutáála çocu, kapáála zıdana, ayırála edi yıla. Edi yıl edi da ay kız läázım tutsun vaade. Evlenmee kız, duráá, bekle. A çocuk ta kapalı. Açan çocuun umudu kesiler kabletmää bir haber, geçe nasısaydı göçlär oradan. Duráála neredese yakında dinnenmäü Çocuk atáá onnara düiş ozaman:

-Bir vatan oldu bizä, hey.

Zıdanın taşı.

Nerdän gelär-geçärsiniz,

Bezirgän başı.

Nerdän alır-satarsınız,

Hem dä bu kumaşı?

Göçlär çevirerlär geeri:

-Geliiz, sorunuz, çocuk hey,

Uzi da elidä.

Hind içindän alırız,

Bırada da satırız.

Çocuk başlar annatmaa:

Edi yıldır yatarım,

Bän de bu zıdanda

Yoktur kimsey gelsin-sorsun,

Halımı-hatırımı
-Edi yıldır yatarım
Bän dä bu yastıylan
Altın kılıç duruyor
Küfü da paslanıyor
Çok selemnär götürün
Padişah bobama
Nicel gördünüz evimi, hey,
Ölä da söläyin.
Göççülär kahırlı annadar çocaa:
-Padişah boban, çocuk, hey,
Düştü da tahtından
Koca ninän mahrum kaldı
İki da gözündän.
Hem küçük kızkardaşın
Geçti dünnä halından
Çocuk aalár, atını çaarár:
Dengibozum, Dengiboz,
Çatıktır kaşın.
Çatıktır kaşın, Dengiboz,
Ellä(r)dır gözünü
Elleindä, Dengiboz,
Dizili altın.
Dooru mayılda, Dengiboz,
Dizili altın.
Dön geeri, Dengibozum, dön.
Göreyim üzünü.
Elimizdän kaçırđık,
Akkavak kızını.
Dön geeri, Dengibozum,
Sarılum –sarmaşım,
Dizinden tozu sileyim,
Gözünü dä öpeyim.

METİN 3

Bezergan Türküsü

Zıندانımda taa açık,
Bän bir gemici.
Bezergän başı,
Neredän bän gelmişim,
Bezergän başı?
Neylär gördün,
Bezergän başı?
-Üülendä üülensi, ölä da gördüm.
Ölä da gördüm, ölä da söylerim.
Nicäl işittim, beylär,
Bölä da söylerim.
Senin da o padişaa buban
Düşmüş da pinämee,
İhtiär da koca pinär mi?
Geçmişti dünnä halından kızkardaşın,
Ninen kördür iki da gözünlä.
Bölä da gördüm, bölä da söylerim
Nicäl işittim, beylär,
Ölä da söylerim.
Edi yıl onbir da ay kadar
Bän bu zındanda...
Ne gelecek, sormadı,
Halmı da bän sormadım...